

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

"CİNAYƏT HÜQUQU" KAFEDRASI

"CİNAYƏT HÜQUQU"

FƏNNİ ÜZRƏ

MÜHAZİRƏ

Mövzu № 7 : "Cinayətin obyektiv tərəfi"

vaxt – 6 saat
mühazirə – 2 saat
seminar – 2 saat
təcrübə – 2 saat

Tərtib etdi:

«Cinayət hüququ» kafedrasının
baş müəllimi, polis polkovniki, h.ü.f.d
Rəsul Rüstəmov

Mühazirənin mətni kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.

Protokol № _____ « ____ » _____ 2016-cı il

B A K I - 2016

Mövzu № 7
"Cinayətin obyektiv tərəfi"

Plan:

GİRİŞ

1. Cinayətin obyektiv tərəfinin anlayışı və əhəmiyyəti.
2. Cinayətin obyektiv tərəfinin zəruri və fakultativ əlamətləri.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2020;
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2020;
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə). Bakı, 2019.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərmanı. Bakı, 1998
5. F.Y.Səməndərov. «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2019
6. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Под. Ред. Ветрова Н.И. и Ляпунова Ю.И. М., 2012
7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları. Bakı, 2016.
8. Ахмедов М.Б. Критерии истины в процессе познания уголовного закона. Баку, 1994
8. Х.Д. Алекберов .Преступност и компромисс. Баку,1992;
9. A.V.Naumov. «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 1998;
9. Ağayev İ.A. Cinayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2005

GİRİŞ

İctimai-təhlükəli davranışın zahiri tərəfi əməlin daxili mahiyyətini açıqlamır. Zahirən eyni olan əməllər müxtəlif daxili mahiyyətə malik ola bilərlər. Belə ki, zahiri əlamətlərinə görə eyni əməldə müxtəlif psixi münasibətlər mövcud ola bilər, cinayət edən şəxs bir halda cinayəti qəsdən, başqa bir halda isə ehtiyatsızlıqdan törədə bilər.

Cinayət hüququnda kriminal davranış onun mahiyyətindən, daxili tərəfindən şərti olaraq təcrid edilir. Bu ona görə edilir ki, insanın ictimai-təhlükəli davranışının zahiri cəhətinin üsürlərinin hərtərəfli öyrənilməsi mümkün olsun.

İctimai-təhlükəli əməlin cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran ictimai-təhlükəli qəsdin (əməlin) zahiri cəhətidir.

Cinayətin obyektiv cəhəti əməlin zahiri cəhətini, ictimai-təhlükəli nəticəni, əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqəni, zamanı, məkani və cinayətin baş verdiyi şəraiti, habelə onun edilmə üsulunu əhatə edir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin ətraflı öyrənilməsi cinayətin digər üsürlərini, obyektini və subyektini düzgün müəyyən etməyə kömək edir.

Beləliklə, əvvəla, cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin tərkib üsürü olduğu üçün cinayət məsuliyyətinin əsaslarından hesab edilir. İkincisi, cinayətin tövsifinin hüquqi əsası kimi çıxış edir.

Sual 1

Cinayətin obyektiv tərəfinin anlayışı və əhəmiyyəti

Cinayətin obyektiv cəhəti – müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran ictimai-təhlükəli qəsdin zahiri cəhətidir.

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayəti konkretləşdirən əlamətlərdən biridir. Obyektiv cəhət subyektin ictimai-təhlükəli əməlinin yetirdiyi zərəri xarakterizə edir.

Cinayət hüququnda kriminal davranış onun mahiyyətindən, daxili tərəfindən şərti olaraq təcrid edilir. Bu, ona görə edilir ki, insanın ictimai-təhlükəli davranışının zahiri cəhətinin ünsürlərinin hərtərəfli öyrənilməsi mümkün olsun.

İctimai-təhlükəli davranışı ifadə etmək üçün müxtəlif ünsürlərin yığımından ibarət olan əməl anlayışından istifadə edilir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsində cinayətin anlayışında bu məfhumdan istifadə edilmişdir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin daha qabarıq nəzərə çarpan xarici əlamətlərindən qanuna ancaq hərəkət və hərəkətsizlik məfhumları daxil edilmişdir. Hərəkət – insan davranışının fəal, hərəkətsizlik isə onun passiv formasıdır.

İctimai-təhlükəli davranışın zahiri cəhəti təkcə onu hərəkətə və ya hərəkətsizliyə ayırmaq yolu ilə deyil, həm də məlum davranışın təzahür üsuluna görə də konkretləşdirilir.

Cinayət Məcəlləsində barəsində məsuliyyət müəyyən edilən cinayətlərin əksəriyyəti əsasən zahiri təzahür üsuluna görə bir-birindən fərqlənir. Məsələn, oğurluq əmlakı gizli yolla götürməsindən ibarət olduğu halda, xuliqanlıq ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqdan-açığa hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlərdə ifadə olunur.

Qanunvericilik əməlin anlayışını konkretləşdirərkən bunun həddini müxtəlif qaydada müəyyən edir. Bir halda qanun əməlin anlayışına ancaq ictimai-təhlükəli davranışın zahiri tərəfini (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) daxil edir, başqa halda isə hərəkət və ya hərəkətsizliklə yanaşı, həm də ictimai-təhlükəli nəticəni, cinayətin edilmə üsulunu və s. halları da daxil edir.

Əksər hallarda qanun konkret ictimai-təhlükəli əməl altında ancaq insan davranışının zahiri cəhətini nəzərdə tutur, nəticəni və digər obyektiv ünsürləri bura daxil etmir.

Beləliklə, cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti – bu ictimai-təhlükəli qəsdin zahiri cəhətini xarakterizə edən cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş əlamətlərin məcmusuna deyilir.

Bu tərifdən göründüyü kimi, cinayətin obyektiv cəhəti ilə cinayət tərkibinin cəhətini fərqləndirmək lazımdır. Cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti birinci, əməli ictimai-təhlükəli əməl kimi xarakterizə edən və ikinci, oxşar tərkiblərdən fərqləndirən, qanunda göstərilən əlamətləri əhatə edir. Məsələn, qəsdən həyatdan məhrum etmədə cinayət tərkibi baxımından xəstənin, çox qocanın, ya da körpənin öldürülməsi arasında heç bir fərq yoxdur. Göstərilən halların hamısında adam öldürülmüş hesab edilir.

Cinayətin obyektiv cəhəti – əməlin zahiri cəhətini, ictimai-təhlükəli nəticəni, əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqəni, zamanı, məkanı və cinayətin baş verdiyi şəraiti, habelə onun edilmə üsulunu əhatə edir. Məkan, zaman, cinayətin baş verdiyi şərait və onun edilmə üsulu cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin fakultativ əlamətidir. Əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə, eləcə də ictimai-təhlükəli nəticə də cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin fakultativ ünsürlərinə daxildir.

Cinayət tərkibinin quruluşundan asılı olaraq cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti bir halda ancaq əməldə, başqa halda isə əməllə yanaşı, ictimai-təhlükəli nəticədə, deməli, həm də bunlar arasında səbəbli əlaqədə ifadə oluna bilər.

Buna görə də cinayət hüququ nəzəriyyəsində cinayət tərkibinin obyektiv əlamətinin iki cür bölgüsü aparılır:

1. Cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin zəruri əlamətləri. Bura daxildir – hərəkət və hərəkətsizliyi xarakterizə edən əlamətlər.

2. Cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin fakultativ əlamətləri. Bura əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqə və ictimai-təhlükəli nəticə, habelə zaman, məkan, cinayətin edilmə üsulu, cinayətin edilmə şəraitini xarakterizə edən əlamətlər daxildir.

Cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin əlamətləri cinayət qanununun xüsusi hissəsinin dispozisiyasında üç formada göstərilir:

Birinci qrup dispozisiyalarda ancaq ictimai-təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik nəzərdə tutulur. Məsələn, banditizm (maddə 217), böhtan (maddə 147) və s.

İkinci qrup dispozisiyalarda ancaq ictimai-təhlükəli nəticəyə dair göstərişlər olur. Məsələn, qəsdən adam öldürmə (maddə 120), qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirmə (maddə 126) və s.

Üçüncü qrup dispozisiyalarda hərəkət və ya hərəkətsizliklə yanaşı, həm də ictimai-təhlükəli nəticə də göstərilir. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə (maddə 308), vəzifə səlahiyyətlərini aşma (maddə 309) və s.

Cinayətin obyektiv cəhətinin ətraflı öyrənilməsi cinayətin digər üsürlərini – obyektini və subyektini düzgün müəyyən etməyə kömək edir. Xüsusən cinayətin edilmə üsulu nəinki qəsdin yönəldiyi obyekt haqda, həm də təqsirin forması haqda düzgün mühakimə yürütməyə imkan verir.

Beləliklə, əvvəla cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin tərkib ünsürü olduğu üçün cinayət məsuliyyətinin əsaslarından hesab edilir, ikinci, cinayətin tövsifinin hüquqi əsası kimi çıxış edir.

Sual 2

Cinayətin obyektiv tərəfinin zəruri və fakultativ əlamətləri

Cinayət əməli – bu xarici aləmdə təzahür edən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran, ictimai-təhlükəli, qeyri-hüquqi, şüurlu, iradəli, fəal (hərəkət) və ya passiv (hərəkətsizlik) formada insanın davranışdır.

Hər bir cinayət əməli obyektiv olaraq ictimai təhlükəyə malikdir. Onun ictimai təhlükəliliyi ictimai münasibətlərə ziyan vurması və mənəvi inkişafa zidd olması ilə izah edilir. Əməlin ictimai-təhlükəlilik dərəcəsi, vurulan ziyanın böyüklüyü ilə, habelə bunların qəsd etdiyi obyektin xarakteri ilə müəyyən edilir. Əməlin ictimai təhlükəliliyi o mənada obyektivdir ki, bu əlamət əməlin qeyri-hüquqiliyindən və cəzalanmalı olmasından asılı deyildir. Əməl ona görə cəzalanmalı olan hesab edilir ki, o, cəmiyyət üçün təhlükəlidir. Əməlin cəzalanmalı olmasının elan edilməsi, onun heç də ictimai təhlükəliliyini yaratmır.

Əməl həmişə insan davranışını xarici aləmdə təzahür edən cəhətdir. İnsanın niyyəti, düşüncəsi nə qədər təhlükəli olursa-olsun, əgər bu onun əməlində ifadə olunmamışdırsa, buna görə o, cinayət məsuliyyəti daşıya bilməz.

İctimai-təhlükəli olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) həmişə cinayət qanununun tələblərini pozur. Hərəkət və ya hərəkətsizlik cəmiyyət üçün təhlükəli olduğu kimi, həm də qeyri-hüquqi olur.

Cinayət-hüquqi xarakterli hərəkət (və ya hərəkətsizlik) üçün zəruri əlamətlərdən biri də belə əməlin şüurla əhatə olunması, dərk edilməsidir. Əməlin ictimai təhlükəliliyi dərk edilmirsə, yaxud da şəxs dərk etmək imkanına malik deyildirsə, cinayət-hüquqi xarakterli hərəkət (və ya hərəkətsizlik) mövcud olmur.

Əməl həmişə insanın şüurlu davranışından doğan aktdır. Əməlin zahiri (fiziki) tərəfi və onun daxili (psixi) tərəfi ayrılmaz vəhdət təşkil edir.

Düşünülmüş əməl onun məqsədəuyğunluğunu müəyyən edir. Buna görə də şüurla əhatə olunmayan, yaxud da əhatə olunsada, şüurla ifadə olunmayan insanın hər cür əməli cinayət hesab edilə bilməz.

Psixologiyada hərəkətə düşünülmüş, məqsədəuyğun bədən hərəkəti kimi anlayış verilir. Lakin, göründüyü kimi, cinayət-hüquqi mənada bədən hərəkəti psixoloji mənada bədən hərəkətindən daha mürəkkəbdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər cür cinayət-hüquqi hərəkəti onun elementar əsası ilə eyniləşdirmək olmaz.

Cinayət-hüquqi əməl – bu bir hərəkətdən, yaxud da bir sıra hərəkətlərdən ibarət ola bilər. Sonuncu halda yol verilən hərəkətlərin ardınca müəyyən qüvvələr, yaxud da xarici aləmin qanunauyğunluqları da hərəkətə gətirilə bilər. Məsələn, qatarın altına itələmə, silahın tətiyini çəkmə və s.

Hərəkətsizlik – davranışın passiv formasıdır. Bu da şəxsin edə bilməsi və etməli olduğu hərəkəti etməməsində ifadə olunur. Hərəkətsizlik öz ictimai və hüquqi xüsusiyyətlərinə görə hərəkətlə eynidir, bircinslidir, hərəkətsizlikdən ibarət – əməl yalnız fiziki (zahiri) cəhətinə görə bədən hərəkətlərinin olmamasına görə fərqlənir.

Ümumi formada hərəkət etmək öhdəçiliyinin faktiki əsasları subyektin ictimai münasibətlər sistemində vəziyyəti ilə şərtlənən obyektiv zərurət kimi müəyyən edilə bilər. Bu da, öz növbəsində, cəmiyyətdə subyektin icra etdiyi funksiya ilə, yaxud da hərəkətsizliyindən əvvəl müəyyən ictimai obyektə, sərvəti təhlükə altına alan hərəkəti ilə əlaqədar olur.

Müəyyən hallarda hərəkətsizliyə görə məsuliyyət şəxsin yol verdiyi əmələndən doğan öhdəçiliyin yerinə yetirilməməsi ilə bağlı ola bilər. Məsələn, şəxs öz hərəkəti ilə başqasını həyat üçün təhlükəli olan vəziyyətə salır, lakin onu xilas etmək üçün zəruri hərəkətləri etmir. Avtonəqliyyat qəzasına yol verən şəxs qəzadan ziyan çəkən və təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsi hadisə yerində qoyub qaçarsa, belə hərəkətsizliyə görə Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsi ilə məsuliyyət yaranır.

Hərəkətsizliyin qeyri-hüquqi hesab edilməsində qanunvericiliyin birinci istifadə etdiyi üsul, adətən formal tərkibli cinayətlərin obyektiv cəhətinin qurulmasında, ikinci üsul isə maddi tərkibli cinayətlərin dispozisiyasının qurulmasında istifadə edilir.

Hərəkətsizliyə görə məsuliyyət o vaxt meydana gəlir ki, şəxs müəyyən şəraitdə nəinki hərəkət etməli olduğu halda hərəkət etmir, həm də hərəkət edə bilməli olduğu halda hərəkətsizlik göstərir.

Bəzən də belə olur ki, şəxs qanuna görə müəyyən şəraitdə hərəkət etməli olduğu halda, başqa zəruri öhdəçiliyi yerinə yetirdiyinə görə hərəkətsizlik göstərir. Belə halda şəxsin hərəkətsizliyə görə məsuliyyəti son zərurət vəziyyəti qayda üzrə həll edilir.

Mürəkkəb, uzanan və davam edən cinayətlərdə də hərəkət və hərəkətsizlik müəyyən xüsusiyyətlər kəsb edir.

Mürəkkəb cinayət – daxilən qarşılıqlı əlaqədə olan, iki və ya daha artıq hərəkətlə yaranan, lakin bir-birindən təcrid olmuş halda törədildikdə, hər biri konkret cinayət növünün obyektiv tərəfini yaradan əməldir. Mürəkkəb cinayətlərə – banditizm (maddə 217), kütləvi ixtişaşlar (maddə 220), quldurluq (maddə 181) və s. aiddir.

Mürəkkəb cinayətlər bir sıra müxtəlif növlü hərəkətlərdən yaranır, bir vaxtda iki və ya daha artıq obyektə qəsd edir.

Mürəkkəb cinayətlər - cinayət qanunu ilə qorunan iki və daha artıq obyektə ziyan yetirdiyi üçün daha yüksək sosial təhlükəliliyə malikdir.

Uzanan cinayətlər – məlum dövr ərzində fasiləsiz olaraq törədilən müəyyən kriminal əməldir. Belə cinayət hər hansı kriminal hərəkətin, yaxud da hərəkətsizliyin törədilməsi ilə başlayır.

Uzanan cinayətlər aşağıdakı hallarda dayanmış olur:

- a) təqsirkar öldükdə;
- b) o tutulduqda;
- c) könüllü gəlib özünü təslim etdikdə;

q) üçüncü şəxslərin işə müdaxilə etməsi və öhdəçiliyin icra edilməsi. Məsələn, qanunsuz azadlıqdan məhrum edilən şəxsin azad edilməsi;

d) cinayətin törədilməsini dayandıran hadisənin baş verməsi. Məsələn, qanunsuz saxlanılan narkotik maddənin oğurlanması.

Uzanan cinayətlər törədilən andan bitsə də, bu cinayətlər üzrə məsuliyyətə cəlb etmə müddəti belə cinayətlər dayandırılan andan hesablanır.

Davam edən cinayətlər – ümumi məqsədə yönələn bir sıra eyni növlü ictimai-təhlükəli hərəkətlərdən ibarət olan və birlikdə vahid cinayəti təşkil edən əməldir.

Bir sıra hərəkətlərlə törədilən, davam edən cinayətlər vahid obyektə ziyan gətirir və ümumi niyyətlə əhatə olunur. Bu əsas və həlledici əlamətlər konkret cinayətin bu növünü təkrar cinayətlərdən və cinayətlərin məcmusundan fərqləndirir.

Davam edən cinayətlərə – oğurluq, dələduzluq, mənimsəmə və israf etmə və s. cinayətləri misal göstərmək olar.

Eyni, yaxud da eyni növlü hərəkətlərdən birincisinin törədilməsi bu cinayətin başlanğıc, ümumi birliyə daxil olan hərəkətlərdən axırıncısının törədilməsi ilə bu cinayətin son aktı sayılır.

Kriminal nəticə – törədilən əməlin qanunla qorunan ictimai münasibətlərdə yaratdığı təhlükəli dəyişiklikdir. Cinayətin nəticəsi ilə cinayətin obyektində ayrılmaz daxili əlaqə vardır.

Cinayət sayılan hər bir əməldən obyektə ziyan çəkir. Qanunla qorunan ictimai münasibətə – obyektə ziyan yetirməyən əməlin kriminallığından danışmaq olmaz. Cinayətin hansı mərhələdə hazırlıq, sui-qəsd, başa çatan mərhələdə olmasından asılı olmayaraq, cinayətdən qanunla qorunan obyektə ziyan çəkir. Buna görə də bütün cinayətlər qəsd obyektində dəyişiklik yaratdığı üçün nəticə doğurur.

Əməlin obyektində yaratdığı belə dəyişiklik cüzi, xeyli ciddi, mühüm xarakterdə ola bilər, yaxud da ictimai münasibətə dağıdıcı təsir göstərə bilər.

Nəticəsiz cinayət yoxdur. Lakin nəticəni nəzərdə tutmayan cinayət tərkibləri vardır.

Kriminal nəticə aşağıdakı spesifik əlamətlərlə xarakterizə olunur:

a) kriminal nəticə – bu cinayətin obyektinə, ictimai münasibətlərə yetirilən zərərdir: qəsd obyektində baş verən dəyişiklikdir.

b) kriminal nəticə – mühüm ziyanla bağlı olur. Kriminal nəticə qəsdə məruz qalan obyektə baş verən hər cür dəyişikliyi nəzərdə tutur ki, belə dəyişiklik törədilən əmələ cinayət xarakteri verir;

c) kriminal nəticə – ictimai münasibətlərə yetirilən ziyan olub, cinayət qanununda nəzərdə tutulur. Bu əlamət nəticənin hüquqi xarakterini, başqa sözlə, onun qanunla qadağan olunmasını aşkarlayır, bundan əlavə, bu əlamət cinayətin nəticəsini başqa hüquq normaları ilə müdafiə altına alınan obyektlərə yetirilən ziyanlardan fərqləndirir. Kriminal əməl bir neçə obyektə ziyan vura bilər.

Beləliklə, kriminal nəticə – cinayət-hüquq normasında cinayətin obyektiv cəhətinin əlaməti kimi nəzərdə tutulan, cinayət qanunu ilə qorunan obyektə yetirilən mühüm ziyandır.

Kriminal nəticə quruluşuna görə sadə və mürəkkəb ola bilər. Cinayətin obyektinin hər hansı bir ünsürünə yetirilən ziyanla əlaqədar baş verən nəticə – sadə nəticə sayılır. Məsələn, bədənə xəsarət yetirmədə ictimai münasibətlərin iştirakçısının səhhətinə ziyan yetirməklə ictimai münasibətə qəsd edir.

Bir vaxtda obyektin iki və ya daha artıq ünsürünə ziyan yetirməklə törədilən cinayətlərdə kriminal nəticə mürəkkəb olur. Məsələn, soyğunçuluq cinayətində nəticə həm maddi ziyanla, həm də ictimai münasibətlərin iştirakçısına yetirilən fiziki ziyanla bağlı olur.

Cinayət hüquq elmində və təcrübədə, ümumiyyətlə, nəticəyə deyil, yalnız qəsd obyektinə ziyan yetirən və cinayət qanununda göstərilən nəticəyə əhəmiyyət verilir.

Cinayətin baş verdiyi konkret şəraitdən, qəsdə məruz qalan obyektin xarakterindən asılı olaraq, belə əlamətin məzmunu hər bir konkret halda məhkəmə tərəfindən açılır, cinayətin doğurduğu nəticəyə qiymət verilir.

Obyektə yetirilən ziyanın xarakterinə görə maddi və qeyri-maddi kriminal nəticələr fərqləndirilir.

Cinayətin maddi xarakterli nəticələrinə aiddir:

- a) idarələrə, təşkilatlara və vətəndaşlara yetirilən əmlak ziyanı;
- b) şəxslərə yetirilən fiziki ziyan;

Qeyri-maddi xarakterli ziyan siyasi, təşkilati və s. qeyri-əmlak xarakterli ziyan olub, cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin subyektlərinə yetirilir.

Əmlakla bağlı yetirilən ziyanın da iki növü fərqləndirilir:

1. bilavasitə (birbaşa) yetirilən maddi ziyan;
2. gözlənilən qazancın əldən çıxması.

Cinayətlə birbaşa vurulan ziyan hər bir halda oğurlanan, yaxud da məhv edilən əmlakın dəyəri ilə müəyyən edilir və əmələ bu əsasla hüquqi qiymət verilir. Cinayət törədildikdən sonra vurulan ziyanın tam və ya qismən ödənilməsi əmələ verilən cinayət-hüquqi qiyməti dəyişdirmir. Belə hallar ancaq məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Birbaşa maddi ziyan yetirən əməllərə hüquqi qiymət bütün hallarda təkcə faktiki yetirilən ziyanın pulla ifadə edilən dəyərinə görə deyil, həm də ziyanın həcminə görə verilir. Məsələn, əmlakın oğurlanmasında oğurlanan əmlakın xırda, xeyli miqdar və ya külli miqdarda olub-olmaması müəyyən edilərkən, təkcə əmlakın çəkisi, sayı, böyüklüyü, az tapılan olması, kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyəti və s. nəzərə alınır.

Gözlənilən qazancın itirilməsindən ibarət kriminal nəticənin baş verməsi ilə zərərçəkən şəxs qanuna və müqaviləyə əsasən əldə etməli olduğu əşyanı, pulu və s. sərvəti itirir. Məsələn, hava, dəmir yolu, su və ya avtomobil

nəqliyyatında sərnəşinlərin biletsiz aparılması ilə dövlətə, müəyyən təşkilatlara və ya müəssisələrə ziyan yetirilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində tərkiblərin əsasən iki formada quruluşuna rast olunur:

a) cinayətin obyektiv cəhətinin üsürlərindən yalnız hərəkət və ya hərəkətsizliyi nəzərdə tutan tərkiblər;

b) cinayətin obyektiv cəhətinin üsürlərindən hərəkət və ya hərəkətsizliklə yanaşı, nətcəni nəzərdə tutan tərkiblər.

Cinayət hüququ nəzəriyyəsində və məhkəmə təcrübəsində birinci qəbildən olan tərkibləri formal tərkiblər, ikinci qəbildən olan tərkibləri isə maddi tərkiblər adlandırmaq qəbul olunmuşdur.

Beləliklə, formal və maddi cinayət tərkiblərinin fərqləndirilməsi bir sıra cinayət-hüquqi məsələlərin uğurlu həllinə kömək edir:

a) konkret cinayətlərin bitmə anı və onları əhatə edən tərkiblərin quruluşundan (maddi və ya formal olmasından) asılıdır;

b) formal quruluşa malik cinayət tərkiblərinə əsasən məsuliyyətin həllində səbəbli əlaqənin müəyyən edilməsi zərurəti yaranmır;

c) maddi cinayət tərkiblərinə əsasən məsuliyyətin həllində təqsir həm hərəkətə (hərəkətsizliyə), həm də nəticəyə görə münasibətdə müəyyən edildiyi halda, formal cinayət tərkiblərinə ancaq hərəkətə (hərəkətsizliyə) görə müəyyən edilir.

Maddi və formal cinayət tərkiblərinin fərqləndirilməsi, cinayətə hazırlıq və sui-qəsdin sərhədlərinin müəyyən edilməsi, törədilməsinə başlanan cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtinanın mümkünlüyü, cinayətdə iştirakçılığa görə və s. məsələlər üzrə məsuliyyətin həlli üçün əhəmiyyəti vardır.

Səbəbli əlaqə təbiət hadisələri arasındakı qanunauyğunluq sahəsinə aiddir. Belə ki, cinayət hüququnda normativ əsasda qiymətləndirilən hadisələr araşdırılır. Cinayət qanunu insan davranışına normativ qiymətvermə yolu ilə

yaradılır. Burada obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi xeyli müşkül məsələyə çevrilir. Səbəbiyyət reallıqdan yayınan hadisələr arasında müəyyən edilə bilməz.

a) Ekvivalent nəzəriyyə.

Ekvivalent nəzəriyyəyə görə səbəbiyyət əlaqəsi hadisənin meydana gəlmə prosesidir. Hadisənin səbəbinin müəyyən edilməsi bu hadisənin doğulmasını reallığa çevirən bütün halların müəyyən edilməsi tələbini qoyur. Bu nəzəriyyəyə görə hər bir hal (şərait) yalnız başqa hallarla (şəraitlərlə) əlaqədə nəticəni şərtləndirdiyindən onlar həm cəmdə, həm də ayrılıqda zəruri şərait sayılır. Belə ki, şəraitin birinin olmaması digər bütün başqa şəraitlərin "hərəkət" təsirini "dondurur", nəticəni inkişafdan qoyur.

Ekvivalent nəzəriyyəyə görə məsuliyyətin həllində hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında zəruri əlaqənin olması ilə yanaşı, həm də belə nəticənin əməldən (hərəkətdən) doğmasına qəsd, yaxud da ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətin olması tələb olunur.

Nəticənin baş verməsində nəticə ilə əlaqədar olan zəruri halların eyni dəyərə malik olması bu nəzəriyyənin əsas mahiyyətini ifadə edir.

Nəticəni doğuran halların eyni dəyərə malik olması müddəası cinayətdə iştirakçıların növlərinin obyektiv əlamətə görə fərqləndirilməsinə imkan verir.

Təlimin qeyd olunan müddəası ilə həmrəylik həm də onu göstərir ki, birinci halların eyni dəyərə malik olması ictimai-təhlükəli nəticənin bütün iştirakçılar üçün ümumi olmasını əsaslandırmağa imkan verir, ikinci şəraitlərin eyni dəyərə malik olması bunların heç də nəticəyə bərabər səviyyədə təsir göstərməsi demək deyil.

Halların bərabər dəyərliliyi onların hər birinin nəticə üçün zəruriliyini nəzərdə tutur. Buna görə də iştirakçılığa görə məsuliyyət və cəza təyini məsələləri təkcə subyektiv əlamətə görə deyil, həm də obyektiv əlamətə görə həll edir.

b) Adekvat səbəbli əlaqə nəzəriyyəsi.

Bu nəzəriyyə XIX əsrin sonunda meydana gəlmişdir. Adekvat nəzəriyyə Almaniyada, İsveçrədə geniş yayılmışdır. Bu təlimə əsasən məlum hala konkret vəziyyətdə müəyyən nəticəni doğurmaq imkanına malik olub-olmamasına qiymət verilir. Bəzi halların müəyyən şəraitdə baş verən nəticənin olması məsuliyyətin həlli üçün kifayət deyildir. Bundan başqa, belə halın bu qəbildən olan nəticələri doğurmağa yararlılığı, nəticəyə aparan inkişaf meyllərinə malik olması aydınlaşdırılır.

Belə qiymətləndirmə biliyə və həyat təcrübəsinə istina edir. İctimai bilik və təcrübə əsasında şəraitin belə növ hadisəni doğurmağa qadir olması, buna yararlı olması müəyyən edilir. Adi həyat təcrübəsinə görə, əgər şərait nəticədən əvvəl gələn zəruri şəraitlər zümrəsindən olsa da, o, adekvat şərait sayıla bilməz. Bu nəzəriyyə təcrübədən doğan bilik zəminində şəraitin (bu və ya başqa halın) nəticəni doğurmaq imkanına malik olub-olmamasını müəyyən edir.

Qüvvədə olan qanun əksər hallarda cinayət məsuliyyətini "təmiz" hərəkətsizliyə görə deyil, hərəkətsizliklə bağlı olan nəticə ilə əlaqələndirir və buna görə də səbəbli əlaqənin olub-olmamasını müəyyən etmək zərurəti yaranır.

Belə hallarda əgər ictimai-təhlükəli nəticə baş vermirsə, sadəcə subyektin yol verdiyi hərəkətsizliyə görə məsuliyyət yarana bilməz.

Göründüyü kimi, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərdə səbəbli əlaqənin olmasını inkar edən müəlliflərin mövqelərinə öncə məntiqi baxımdan haqq qazandırmaq olmur.

Prinsip etibarını ilə hərəkətsizliklə bağlı olan sosial təhlükəli nəticəyə görə cinayət məsuliyyəti o halda müəyyən edilə bilər ki, şəxs müəyyən sistemlə bağlı olduğu halda, bu sistemin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan funksiyaları yerinə yetirməsin və beləliklə, sistem bundan ziyan çəkmiş olsun.

Şərh edilənləri və problem ətrafında mövcud olan tənqidi mülahizələri ümumiləşdirərək, zənn edirik ki, məsuliyyətin həllində səbəbiyyətlə bağlı aşağıdakı qaydalar rəhbər tutulmalıdır:

1. Hadisələr arasındakı əlaqə obyekt xarakterlidir və dərk ediləndir. İnsan belə əlaqələri öz təxəyyülü ilə uydurmur, aşkar edir.

2. Sosial hadisələrin səbəbləri insan tərəfindən fikrən təcrid etmə yolu ilə dərk edilir.

Səbəb və nəticə digər əlaqələrdən fikrən təcrid edilməlidir. Təbiət hadisələri arasında olduğu kimi, cəmiyyət hadisələri arasında da ümumi universal əlaqə olduğu üçün səbəb və nəticə anlayışları ümumi əlaqə zəncirinin elə həlqəsindən təcrid etməyi tələb edir ki, burada həlqənin bir tərəfindən səbəb, digər tərəfindən isə nəticə müstəqil hadisə kimi təzahür etmiş olsun. Belə qaydanı tətbiq etməklə, təhlükəli əməllə sosial təhlükəli nəticəni fərqləndirmək mümkündür.

3. Səbəb (hərəkət və ya hərəkətsizlik) zaman etibarı ilə nəticədən əvvəl gəlməlidir. Bəzən əməl əvvəl gəlsə də, nəticə doğurmur, nəticə başqa səbəblərlə bağlı olur. Buna görə hadisələrin zaman etibarı ilə zahiri ardıcılığı əsil səbəbin aydınlaşdırılmasından diqqəti yayındırmamalıdır.

4. Səbəb elə şəraitdir ki, bunsuz nəticə baş verə bilməz. Müəyyən hallarda səbəbiyyət prosesinə müxtəlif hallar müdaxilə edir. Bunların içərisindən ancaq nəticəni real doğurmaq imkanına malik olan, onu imkandan gerçəkliyə çevirən hal, yaxud hallar nəticənin səbəbi hesab edilə bilər.

a) əməllə nəticə arasındakı əlaqə zəruri əlaqə, əməl nəticəni labüd doğurmalıdır. Zəruri əlaqə ilə bağlı olan səbəbiyyətlə nəticə hadisənin biristiqaətli daxili inkişafından doğur.

b) nəticə ilə zəruri səbəbli əlaqə nisbətən uzaq, bilavasitəli əlaqə də ola bilər. Belə hallarda əməl başqa adamların hərəkətləri ilə, mexanizmlərlə, qanunauyğunluqlarla rəhbərlik nəticəni doğurur.

c) iştirakılıqla törədilən cinayətlərdə baş verən nəticə birgə fəaliyyətin zəruri nəticəsi olur. Burada təşkilatçılıqla, təhrikçiliklə və köməkçiliklə bağlı olan hərəkətlər icraçının hərəkətləri ilə qovuşaraq birgə fəaliyyət yaradır. Kriminal nəticə bir nəfərin hərəkətlərindən deyil, birgə fəaliyyətdə doğur.

Zəruri səbəbli əlaqə ilə təsadüfi səbəbli əlaqə də fərqləndirilir. Təsadüfi səbəbli əlaqə müxtəlif hadisələrin kəsişməsindən doğur. Zəruri səbəbli əlaqədən fərqli olaraq təsadüfi səbəbli əlaqədə əməl nəticənin baş verməsi üçün real imkan yaratmır və onun baş verməsini labüd etmir.

Təsadüfi səbəb (əməl) baş verən nəticədən nisbətən uzaq olur, lakin nəicəyə daha yaxın olan və onu doğuran səbəbin inkişafına şərait yaradır.

Cinayətin edilmə üsulu ictimai-təhlükəli əməli törədərkən təqsirkarın istifadə etdiyi yanaşma qaydaları və metodları cinayətin edilmə üsulu kimi başa düşülür.

Cinayətin edilmə üsulu onun təzahür formasıdır. Əməlin törədilməsində seçilən üsul onun məzmununu konkretləşdirməyə imkan verir.

Cinayətin edilmə üsulunu çox halda cinayətin törədilməsində istifadə edilən alət və vasitələrə görə müəyyən etmək mümkün olur. Məsələn, əməlin edilməsində odlu, yaxud da soyuq silahdan istifadə edilməsi cinayətin zor işlətməklə edilməsinə dəlalət edir.

Əməl törədilərkən istifadə edilən üsul bəzən cinayətin sosial təhlükəliliyinə təsir göstərir. Məsələn, əmlakın gizli oğurlanması ilə müqayisədə, onun açıq talanması və s. Buna görə də cinayətin obyektiv cəhətinin bu elementini xarakterizə edən əlamətlər qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin xeyli tərkiblərinə daxil edilməmişdir. Qanunverici orqan müəyyən hallarda cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlamətləri tərkibə daxil etməklə, cinayət sayılan əməllərin cinayət sayılmayan əməllərdən, eləcə də oxşar cinayətləri bir-birindən fərqləndirir, habelə müəyyən növ əməllərə görə məsuliyyətin daha ədalətli differensiasiyasına nail olunur.

Əməlin edilmə üsulu cinayət tərkibinə daxil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, hər bir konkret iş üzrə araşdırılmalıdır. Cinayətkarın şəxsiyyətinin sosial təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi, cinayət məsuliyyətinin və cəzanın fərdiləşdirilməsi üçün bunun əhəmiyyəti vardır.

Cinayətin törədildiyi şərait.

Əməlin baş verdiyi şərait – cinayətin törədildiyi sosial mühiti nəzərdə tutur. Sosial mühit müəyyən hallarda cinayətin təhlükəliliyini həm artırır, həm də azalda bilər. Buna görə də qüvvədə olan qanunvericilik cinayətin baş verdiyi şəraiti səciyyələndirən əlamətləri bəzən konkret cinayət tərkiblərinə daxil edir. Belə ki, qüvvədə olan qanunvericiliyin "Hərbi cinayətlər" fəslinin xeyli normalarında "döyüş şəraiti" məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur.

Qanun eyni zamanda cinayətin ictimai fəlakət şəraitindən istifadə olunaraq edilməsini məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar sırasına daxil etmişdir. Belə şərait zəlzələ, vulkan püskürməsi, daşqın, kütləvi epidemiya və s. ilə bağlı ola bilər.

Cinayətin törədildiyi şərait cinayətin sosial təhlükəliliyini azalda bilər və beləliklə, məsuliyyət yüngülləşə bilər.

Sadalanan hallar qanunda məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar sırasına daxil edilərkən, cinayətin xeyli dərəcədə şəraitin təsiri altında törədildiyi nəzərə alınmalıdır.

Cinayətin törədildiyi yer.

Əməlin törədildiyi yer dedikdə, cinayətin baş verdiyi məkan nəzərdə tutulur. Cinayət hüququnda cinayətin edilmə yeri ilk növbədə coğrafi anlayışla bağlıdır. Məsələn, qanunda bir sıra normalar vardır ki, cinayətin edilmə yeri dəniz və su yolu, qitə şelfi, çaylar, göllər, sututarlar, daxili dənizlər və sairə kimi coğrafi anlayışlarla konkretləşdirilir.

Zaman.

Zaman - saniya, dəqiqə, gün və s. hər hansı hadisənin törəmə prosesinin və ya yaşanmasının davam etməsi və uzanması miqyasını müəyyən edən ölçüdür. Zaman – cinayət hququnda ictimai-təhlükəli əməlin baş verdiyi və davam etdiyi müddətdir.

Zaman qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 61.1.2.-ci maddəsinə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi daxil edilmişdir. Bu bənddə zaminliyə götürülmüş şəxsin zaminlik müddətində və ya bu müddət qurtardıqdan sonra bir il ərzində yenidən cinayət törətməsi məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin şərh etdiyimiz əlamətləri cinayət tərkibinə daxil edilən hallarda onlar məcburi əlamətə çevrilir. Başqa sözlə, məlum tərkiblərlə məsuliyyətin həllində belə əlamətlər hökmən müəyyən edilməlidir.

Nəticə

Beləliklə, biz cinayətin obyektiv tərəfini araşdırarkən qeyd etdik ki, cinayətin obyektiv tərəfi müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən ictimai-təhlükəli əməlin zahiri tərəfidir. Belə ki, hər bir konkret əməl psixofiziki vəhdətdən ibarətdir. Cinayətin obyektiv tərəfi ictimai-təhlükəli əməlin görünən tərəfidir. Cinayət hüququnda cinayətin obyektiv tərəfinin böyük əhəmiyyəti vardır. Cinayətin obyektiv tərəfinin ətraflı öyrənilməsi cinayətin digər ünsürlərini – obyektivi və subyektivi düzgün müəyyən etməyə kömək edir. Digər tərəfdən, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrində cinayətin obyektiv tərəfi həmişə öz əksini tapır.

Cinayətkar hərəkət (aktiv və ya passiv) obyektiv tərəfin ən mühüm əlamətidir. Belə ki, məhz o, bütövlükdə obyektiv tərəfin və onun ayrı-ayrı əlamətlərinin özəyi sayılır.

Cinayət əməli dedikdə, xarici aləmdə təzahür edən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran, ictimai-təhlükəli, qeyri-hüquqi, şüurlu, iradəvi, fəal (hərəkət) və ya passiv (hərəkətsizlik) formada insanın davranışı başa düşülür.

İctimai-təhlükəli nəticədən danışarkən isə biz qeyd etdik ki, kriminal nəticə törədilən əməlin qanunla qorunan ictimai münasibətlərdə yaratdığı təhlükəli dəyişiklikdir. Cinayətin nəticəsi ilə cinayətin obyektivi arasında ayrılmaz daxili əlaqə vardır. Bundan başqa qeyd etdik ki, kriminal nəticə qəsd obyektində baş verən dəyişiklikdir, kriminal nəticə ziyanla bağlı olur, kriminal nəticə ictimai münasibətlərə yetirilən ziyan olub, cinayət qanununda nəzərdə tutulur.